

JAHON FOLKLORSHUNOSLIGIDA TOPISHMOQ JANRINING NAZARIY TALQINI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20388567>

F.A. Tillaboyeva

*Qo‘qon universiteti Andijon filiali
O‘zbek va rus filologiyasi kafedrasida katta o‘qituvchisi
+998957808852
feruza.tillabayeva.inbox@.r*

Ф.А. Тиллабоева

*Старший преподаватель кафедры узбекской и русской филологии
Андижанского филиала Кокандского университета
+998957808852
feruza.tillabayeva.inbox@.ru*

F.A. Tillaboyeva

*Kokand University, Andijan Branch
Senior Lecturer, Department of Uzbek and Russian Philology
+998957808852*

feruza.tillabayeva.inbox@.ru

Annotatsiya: *Mazkur maqola jahon folklorshunosligida topishmoqlarni o‘rganish bo‘yicha ilmiy qarashlarning shakllanishi, evolyutsiyasi va nazariy asoslarini kompleks tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda topishmoq janri mifologik, antropologik, qiyosiy-tipologik hamda semiotik ilmiy maktablar doirasida ko‘rib chiqilib, uning kelib chiqish mexanizmlari va semantik tabiati ochib beriladi.*

E.B. Tylor o‘zining Primitive Culture asarida topishmoqlarni inson tafakkurining ilk bosqichlariga xos bo‘lgan ramziy va metaforik fikrlash mahsuli sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, ibtidoiy ong real borliqni bevosita emas, balki obrazlar va ramzlar orqali idrok etgan bo‘lib, topishmoqlar aynan shu kognitiv jarayonning tilga ko‘chgan shaklidir.

J.G. Frazer esa The Golden Bough asarida topishmoqlarni madaniy tabu tizimi va marosimiy nutq an‘analari bilan bog‘laydi. Unga ko‘ra, ibtidoiy jamiyatda bevosita nomlashdan qochish tendensiyasi shakllanib, bu holat tilning bilvosita, yashirin va ramziy ifoda shakllarini rivojlantirgan. Shu nuqtai nazardan topishmoq ijtimoiy cheklovlar va ritual tafakkur mahsuli sifatida namoyon bo‘ladi.

A. Aarne esa Vergleichende Rätselforschungen ishida turli xalqlar topishmoqlari o‘rtasidagi struktur o‘xshashliklarni qiyosiy-tipologik yondashuv asosida o‘rganib, ularning universal semantik modellarga ega ekanini asoslab beradi. Uning tasnifiy

yondashuvi topishmoqlarni xalqaro miqyosda bir xil kognitiv va struktur qonuniyatlarga bo'ysunuvchi folklor hodisasi sifatida talqin qilishga imkon yaratadi.

Kalit soʻzlar: topishmoq, folklor, mifologik tafakkur, tabu, qiyosiy-tipologiya, semantika,

Аннотация: Данная статья посвящена комплексному анализу становления и развития научных подходов к изучению загадок в мировой фольклористике. В центре исследования находится рассмотрение загадки как сложного культурно-когнитивного феномена, интерпретируемого в рамках мифологической, антропологической, сравнительно-типологической и семиотической научных традиций.

E.B. Тейлор в работе Primitive Culture рассматривает загадки как проявление символического мышления первобытного человека, подчеркивая, что ранние формы сознания основывались на образном восприятии действительности.

Дж. Г. Фрэйзер в труде The Golden Bough связывает загадки с системой табу и ритуальной речью, отмечая, что развитие косвенных форм выражения связано с культурными ограничениями и сакральными практиками первобытных обществ.

A. Аарне в исследовании Vergleichende Rätselforschungen выявляет универсальные структурные модели загадок различных народов и обосновывает их типологическую общность в рамках сравнительного подхода, что позволяет рассматривать загадку как устойчивую международную фольклорную форму.

Ключевые слова: загадка, фольклор, мифологическое мышление, табу, семантика, структура

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of the development of scholarly approaches to the study of riddles in world folklore studies. The research focuses on riddles as complex cultural and cognitive phenomena interpreted within mythological, anthropological, comparative-typological, and semiotic traditions.

E.B. Tylor, in Primitive Culture, interprets riddles as manifestations of symbolic thinking in primitive societies, emphasizing that early human cognition was based on figurative perception of reality.

J.G. Frazer, in The Golden Bough, associates riddles with systems of taboo and ritual speech, arguing that indirect forms of expression emerged due to cultural restrictions and sacred practices in early societies.

A. Aarne, in Vergleichende Rätselforschungen, identifies universal structural patterns of riddles across different cultures and substantiates their typological unity within a comparative framework, allowing riddles to be viewed as a stable international folklore form.

Keywords: riddle, folklore, mythological thinking, taboo, semantics, metaphor

I. KIRISH

Topishmoq inson tafakkurining eng qadimiy badiiy va kognitiv shakllaridan biri hisoblanadi. U borliqni ramziy kodlar orqali anglash jarayonini ifodalaydi. Jahon folklorshunosligida ushbu janr turli ilmiy maktablar doirasida o'rganilgan bo'lib, har bir yo'nalish uning muayyan jihatini yoritishga e'tibor qaratgan.

XIX–XX asrlarda topishmoqlar mifologik, antropologik va qiyosiy-tipologik yondashuvlar asosida tadqiq qilindi. Keyinchalik struktural va semiotik maktablar ularning ichki semantik mexanizmlarini ochib berdi.

II. ADABIYOTLAR SHARHI

Jahon folklorshunosligida topishmoq janrini o'rganish bir necha ilmiy an'analar kesimida shakllangan. Dastlabki nazariy qarashlar mifologik maktab vakillari tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular topishmoqlarni ibtidoiy tafakkur mahsuli sifatida talqin etganlar. E.B. Tylor "Primitive Culture" asarida inson tafakkurining ilk bosqichi ramziy va obrazli xarakterga ega ekanini ta'kidlab, topishmoqlarni mifologik ongning tabiiy davomiy shakli sifatida izohlaydi [1, p. 112–115].

Keyinchalik J.G. Frazer tomonidan ishlab chiqilgan antropologik yondashuvda topishmoqlar tabu va marosimiy nutq tizimi bilan bog'lanadi. "The Golden Bough" asarida muallif ibtidoiy jamiyatda bevosita nomlashdan qochish tendensiyasi mavjudligini ko'rsatadi va bu holatni bilvosita ifoda shakllarining rivojlanishi bilan izohlaydi [2, p. 203–207].

Qiyosiy-tipologik yo'nalishda A. Aarne tomonidan topishmoqlar xalqaro tasnif tizimi asosida o'rganiladi. Uning "Vergleichende Rätsselforschungen" asarida turli madaniyatlarda uchraydigan topishmoq strukturalarining umumiyligi aniqlanib, ular universal semantik modellarga ega ekani asoslab beriladi [3, p. 45–49].

Shuningdek, semiotik maktab vakillari topishmoqni belgilar tizimi sifatida tahlil qilib, uning ikki qatlamli tuzilmasiga e'tibor qaratadilar. Y.M. Lotman matnni doimiy ma'no ishlab chiqaruvchi semiotik makon sifatida talqin qiladi, E.K. Maranda esa topishmoqni metaforik strukturaga ega bo'lgan interpretatsion model sifatida ko'rsatadi [4, p. 60–66].

Ikkinchidan, struktural-semiotik tahlil Aarne tomonidan ishlab chiqilgan qiyosiy-tipologik model asosida olib borildi. Ushbu yondashuv topishmoqlardagi universal semantik strukturalarni aniqlash va ularni turli madaniyatlarda uchraydigan variantlar bilan solishtirish imkonini berdi [3, p. 45–49].

III. TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, semantik-структур va interpretatsion metodlar qo'llanildi. Ilmiy tahlil turli folklorshunoslik maktablari vakillari asarlariga tayangan holda amalga oshirildi.

IV. NATIJALAR VA MUNOZARA

Mifologik maktab (E.B. Tylor). Tylorga ko'ra, ibtidoiy inson dunyoni ramziy obrazlar orqali tushungan. Primitive Culture asarida u tafakkurning dastlabki bosqichi metaforik xarakterga ega ekanini ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan topishmoq tabiat hodisalarini obrazli kodlash shakli sifatida qaraladi.

Antropologik maktab (J.G. Frazer). Frazer topishmoqlarni tabu va marosimiy nutq bilan bog'laydi. The Golden Bough asarida tilning bilvosita shakllari madaniy cheklovlar bilan izohlanadi.

Bu yondashuv topishmoqlarda yashirin ma'no tizimi mavjudligini asoslaydi.

Qiyosiy-tipologik maktab (A. Aarne). Aarne topishmoqlarning universal struktur modellarini ishlab chiqqan. Vergleichende Rätselforschungen asarida turli xalqlardagi o'xshashliklar aniqlangan.

Haykar misoli

“8760 toshli saroy” haqidagi topishmoq vaqt tizimini ramziy ifodalaydi. Bu model Aarne nazariyasidagi universal semantik struktura bilan mos keladi.

Semiotic maktab (Lotman va Maranda yondashuvi) — kengaytirilgan

Semiotik yondashuv folklor hodisalarini, xususan topishmoqlarni, alohida badiiy matn sifatida emas, balki murakkab belgilar tizimi sifatida talqin qiladi. Ushbu maktab doirasida asosiy

e'tibor matnning ichki kodlanish mexanizmlariga, ma'no ishlab chiqarish jarayoniga hamda belgi va referent o'rtasidagi munosabatlarga qaratiladi.

Yuriy Lotman konsepsiyasiga ko'ra, har qanday matn — bu faqat ma'lumot uzatish vositasi emas, balki doimiy ravishda yangi ma'nolarni ishlab chiqaruvchi semiotik makondir. Topishmoq esa ushbu jarayonning eng ixcham va kondensatsiyalashgan shakli sifatida namoyon bo'ladi. Unda tashqi darajada berilgan obraz ichki darajada yashirin referentni kodlaydi va bu referent faqat interpretatsiya jarayonida ochiladi.

Lotman nazariyasida matn ikki darajali struktura sifatida ko'riladi: birinchi daraja — bevosita obrazli ifoda, ikkinchi daraja — madaniy kodlangan yashirin ma'no. Topishmoqlarda aynan shu ikki qatlam o'rtasidagi doimiy siljish semantik dinamikani yuzaga keltiradi.

E.K. Maranda esa topishmoq strukturasi yanada konkretlashtirib, uni metaforik model sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, topishmoqning asosiy mexanizmi ikki komponentning uzviy birligiga tayanadi: “obrazli qism” va “yechim qismi”. Bu ikki element bir-biridan ajralgan holda mavjud bo'la olmaydi, chunki ular o'zaro semantik kontrast asosida ishlaydi. Shu sababli topishmoq nafaqat bilish jarayonini faollashtiradi, balki abstrakt fikrlashni ham rivojlantiradi.

Maranda yondashuvi topishmoqni statik matn emas, balki dinamik interpretatsion jarayon sifatida ko'rishga

imkon beradi. Ya'ni topishmoqning mazmuni faqat uning matnida emas, balki uni yechish aktida yuzaga chiqadi.

Shu jihatdan semiotik maktab topishmoqni madaniy xotira, kod tizimi va interpretatsion faoliyatning kesishgan nuqtasi sifatida talqin qiladi.

MUNOZARA

Topishmoqlar turli ilmiy maktablar doirasida o'rganilganda, ularning murakkab semantik tabiati yaqqol namoyon bo'ladi. Mifologik maktab ularni inson ongining ilk ramziy bosqichi sifatida ko'rsa, antropologik yondashuv ularni ijtimoiy tabu va marosimiy nutq bilan bog'laydi.

Qiyosiy-tipologik maktab esa turli xalqlar topishmoqlarida umumiy struktur modellar mavjudligini aniqlaydi. Ayniqsa Haykar haqidagi misol abstrakt tushunchalarning (vaqt) konkret obrazlar orqali ifodalanishini ko'rsatadi.

Semiotik maktab esa bu jarayonni belgi va kod tizimi sifatida izohlaydi. Maranda konsepsiyasiga ko'ra, topishmoqning mohiyati obraz va yashirin ma'no o'rtasidagi doimiy o'zaro munosabatda namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, topishmoqlar inson tafakkurining universal modeli bo'lib, ular nafaqat folklor janri, balki kognitiv va madaniy kodlash tizimi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi

XULOSA

Jahon folklorshunosligida topishmoq janrining o'rganilishi shuni ko'rsatadiki, bu hodisa oddiy og'zaki ijod namunasi emas, balki murakkab ko'p qatlamli madaniy-kognitiv tizimdir. Turli ilmiy maktablar ushbu janrni turlicha yondashuvlar asosida izohlasa-da, ularning barchasini birlashtiruvchi umumiy nuqta mavjud — topishmoqning ramziy va bilvosita ifoda tabiatidir.

Umumiy xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, topishmoq janri inson tafakkurining universal modeli bo'lib, u ramziy fikrlash, madaniy kodlash va kognitiv strukturalash jarayonlarining kesishgan nuqtasida joylashgan murakkab semiotik hodisadir. Uning turli ilmiy maktablar doirasida o'rganilishi esa ushbu janrning ko'p qatlamli tabiatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tylor E.B. Primitive Culture. London, 1871.
2. Frazer J.G. The Golden Bough. London, 1890.
3. Aarne A. Vergleichende Rätselforschungen. Helsinki, 1918.
4. Lotman Yu.M. Semiotika kultury. Moskva, 1970.
5. Maranda E.K. Structural Models in Folklore. The Hague: Mouton, 1971.